

3. Lengyel János: Társadalom és művelődés I. Ferdinánd törvényeiben.

Az ország föld- és néprajzi viszonyai. — Az ország területi egységének visszaszerzését majdnem minden országgyűlés szorgalmazza s a törvények Ferdinánd erre vonatkozó ígéreteről is gyakran megemlékeznek és különösen a határkiigazításokra nézve adnak irányítást. Ilyen határkiigazítások váltak szükségessé Ausztria, Sziria, Karinthia, Karniolia, Szlavónia és Lengyelország felé eső területeken. Nevezetesen Ausztria felől Borostyán, Fraknó, Kabold, Kismarton, Szarvkő, Rohonc, Lengyelország felől pedig a tizenhárom szepesi város visszaváltását sürgetik a törvénycikkek. E törvénycikkek határbiztosokat és bírákat rendelnek ki a hovatartozás dolgában vitás helyekre; az eldöntetlen ügyet a király elé tartoznak terjeszteni végleges ítéletre.

A király és udvara, központi kormánya. — A király hatalma és jogköre kiterjedt a kormányzás minden ágára. A rendek mindent a királytól kérnek. Minden ügyben a király szava, ítélete dönt, minden az ő beleegyezésétől, jóváhagyásától függ. A király a legfőbb hadúr, az igazságszolgáltatás végső fóruma, a legfőbb törvényhozó, az egyház legmagasabb kegyura. A király tanácsosai között helyet foglalnak az esztergomi érsek, a helytartó, vagy a nádor, a főkapitány s a nemesek sorából választott táblabírák. A tanácsosok minden fontos ügyben tanácsot adhatnak a királynak. A királyi főtisztek között első helyet foglalja el a nádor. Ferdinánd Báthory halála után (1530) a nádori széket nem töltötte be, hanem helytartót nevezett ki nádori hatalommal és hatáskörrel. Az 1554. országgyűlésen a rendek nádort választottak Nádasdy Tamás személyében. A nádor a király után az ország első embere; a hadjáratban a király személyét helyettesíti; a legfelső bíróság, a nádori törvényszék elnöke, a közigazgatás feje. A Habsburgok korában a kisebb kancellária elveszti egykori nevét és jellegét, a királyi bíróságok segédhivatalává lesz, ellenben a Bécsben székelő nagyobb kancellária legfőbb kormányzati organummá fejlődik ki. A magyar királyi kamarát Ferdinánd 1528-ban létesítette a régi kincstartóság helyébe. Ez a kamara Budán székel. Ezt 1531-ben Ferdinánd újjászervezte s székhelyét Pozsonyba tette.

A kamara élén az elnök (praefectus) áll; tagjait tanácsosoknak nevezik. A kamara kezelte a kir. jövedelmeket; hatáskörébe tartozott az adózás, bányászat, pénzverés, vám és általában minden királyi jövedelem. Horvát-Szlavonország és Dalmácia legfőbb kormányzója a bán volt. Ő volt a három tartomány honvédelmének intézője, közigazgatásának feje, igazságszolgáltatásának irányítója. Az ország kormányának székhelye Pozsony.

Egyházi társadalom. — A kath. egyház élén az esztergomi érsek áll; ő egyuttal az ország primása és régebbi kiváltságánál fogva a király kancellárja. A püspököknek nemcsak vallásügyek dolgában volt hatáskörük, hanem világi tisztségeket is viseltek. A hiteles helyek a káptalanok és konventek. Minden káptalannak és konventnek megvolt a saját hatásköre. De a mohácsi vész után sok hiteles hely megszűnt s új intézkedések váltak szükségessé s egyes konventek és káptalanok határterületét kibővítik. Hiteles helyi teendőket csak olyan káptalanok és konventek teljesíthettek, ahol legalább 5 pap volt. A káptalanok és konventek állították ki a törvényes erővel bíró leveleket a fekvőjóságbá való iktatásról. Ha az iktatásra váró birtok az ellenkirály területén feküdt, megengedte a törvény, hogy a káptalan, vagy konvent megbízottai a birtokhoz legközelebb eső szabad területre szálljanak ki. Ezek a megbízottak, ha iktatásra szállnak ki, napi útjukért és munkájukért 12 dénárt kapnak.

Világi társadalom. — Az ország első tisztségeit ebben a korban is a főurak töltötték be. A banderiumok kiállítására kötelezett urak a zászlósurak. A különbség az urak és nemesek között csak a vagyonon nyugodott. A nemesek anyagi helyzetüket tekintve, pusztulásnak indultak e korban. A nemesség elsősorban leszármazás útján volt szerezhető s másodsorban nemesítéssel, a nemesi rendbe való felvétellel. A nemesítést a király csak a rendek beleegyezésével eszközölhette. A negyedik rend a szabad- és bányavárosok. Ezek autonómiával birtak. Élükön bírák állottak, akik az esküdt polgárokkal együtt intézték a város ügyeit. Az egyes törvénycikkekben kifejezést nyer a nemeseknek a városi polgárok iránt táplált ellenszenve. A városok ingatlan birtokait nem szabad elszakítani annak a vármegyének a területétől, amelyhez tartozik. — Az 1514. or-

szággyűlés, hogy megboszulja a pórlázadást, eltörölte a jobbágyok szabad költözködési jogát. Ezt véglegesen csak az 1556. o. gy.-en adják vissza a rendek. Az egyes törvénycikkek szabályozzák a költözködés formáit, amely csak a szolgabíró és a vármegyei esküdtek jelenlétében mehetett végbe. A jobbágy köteles volt földesurának kilencedet adni terméséből és állatállományából. A dézsmát (tized) az illetékes főpapnak, vagy más dézsmára jogosult egyházi személynek fizette. Szokás volt e korban a dézsmát bérbeadni. A jobbágy évenként 52 napot tartozott urának szolgálni. A török hódítás következménye a jobbágy egy másik terhe: az állam számára végzendő ingyenes munka és fuvarozás, amit némely helyen pénzzel lehetett megváltani (gratuitus labor). A jobbágyok bírái az ispán, alispán, szolgabírák és esküdtek (vármegyei törvényszék), némely esetben pedig a földesurak voltak. A jobbágyokat súlyos büntetőtörvények kötelezték szolgálataik teljesítésére.

Alkotmány, jog és törvényhozás. — I. Ferdinánd nem volt alkotmányos uralkodó. Mindenben osztrák tanácsosai számára hallgatott. Hadügyekben a bécsi haditanács intézkedett. A külügyek egybeolvadása ellen is védekeznek a rendek. A királyi kamara az alsóausztriai kamara illetéktelen befolyása alatt állott. A magyar kancellária az udvari kancellária befolyása alatt volt. Mindezek ellen hevesen, de eredmény nélkül tiltakoznak a rendek. A nemesség jogain, szabadságain is sok sérelem esett I. Ferdinánd uralkodása alatt. Az országgyűlések tárgyalásának anyagát jórészt ezen jogsérelemek teszik. Állandó volt a panasz, hogy a király mellőzve az ország régi jogszokásait, előkelő tisztségekre idegeneket nevez ki. Több törvénycikk foglalkozik a Tripartitummal. Jogtudósok kirendelését határozzák el, hogy ezek a törvénykönyv hibáit kijavítsák s a rendek arra kérik a királyt, hogy az átvizsgálás és kijavítás után a törvénykönyvet pecsétjével erősítse meg. De a király e kérést nem teljesítette. Ferdinánd csak akkor hívott össze országgyűlést, amikor adót és katonát kellett a rendekkel megszavaztatni. Az országgyűléseknek bíraskodási joga is van. A levélésítés (proscriptio) és hűtlenség kimondására az országgyűlés volt feljogosítva. A rendes nemesi követküldés I. Ferdinánd uralkodása alatt jött szokásba; így a személyes jog megszűnt s helyébe a képviseleti rendszer lépett. Az ország-

gyűlés I. Ferdinánd korában két táblára szakadt: alsó és felső táblára. A király kevés országgyűlésen vett részt személyesen s távollétében királyi biztosokkal képviseltette magát.

Hit és szellemi művelődés. — Ferdinánd minden erejével azon volt, hogy a régi vallás fényét Magyarországon visszaállítsa. Komolyan csak az 1548. o. gy. határozatai szállnak szembe a protestáns vallással. A hozott törvények nagyobb-részt szellemi fegyverekkel akarják megvívni a harcot a protestánsokkal s az egyház belső megreformálását célozzák. Így elrendelik, hogy az egyházak élére tudós férfiak kerüljenek, akik a rájuk bízott nyájat ne csak szóval, hanem példás életükkel is a jóra vezessék. A főpapok küldjenek ki minden vidékre papokat, prédikátorokat, akiknek kötelessége legyen a népet tanítani. A törvénycikkek ezenkívül még arra is kötelezik a főpapokat, hogy a pusztán maradt egyházak, káptalanok, konventek birtokainak a jövedelmét iskolák létesítésére fordítsák. Papokká csak kipróbált életű és tudású férfiakat lehet tenni, egyházi hivatalokat és javadalmakat csak ilyeneknek kell adományozni. De van a vallásügyi rendeleteknek olyan része is, amely támadó jelleggel bír. Az egyik törvénycikk azt a szigorú határozatot hozta, hogy a kálvinistákat és az újrakeresztelőket ki kell űzni jószágaikról. A következő országgyűlések már csak az újrakeresztelők ellen hozzák ezt a kemény rendelkezést. A későbbi országgyűlések nagyrésztben megerősítik az 1548. o. gy. határozatait. A szellemi művelődésre nagyon kevés adatot szolgáltatnak Ferdinánd törvényei. Az iskolák ebben az időben jórészt a vallás céljait szolgálták.

Belügyi kormányzat, közigazgatás. — A belügyi kormányzás legfőbb intézője a nádor, a nádori szék üresedése idején a királyi helytartó és a helytartói tanács volt. A vármegyei közigazgatás minden szála az ispán, alispán és szolgabírák kezébe futott össze. Az ispánok a király emberei voltak. Jelentős hatáskörük volt a hadak kiállításánál s általában minden fontosabb dologban. Az alispánt a vármegye választotta. Ő a vármegye első tisztviselője, a nemesség képviselője. Az alispánok gondoskodtak a vármegyei közmunkálatok elvégzéséről, ők határozták meg a táborba szállítandó élelmiszerek árát a kapitányokkal egyetértve, ők voltak megbízva az elrabolt javak visszavételével. A járások vezetői a szolgabírák voltak. Fő kö-

telességük volt a jogszolgáltatás. Fontos szerep jutott nekik a jobbágyköltöztetésnél is. Ferdinánd törvényei többször megemlékeznek az esküdekről is, akik az alispánok és szolgabírák mellett mint tanuk, vagy mint a vármegyei végzések végrehajtói szerepelnek.

Hadügy, külügy. — E korban a király a saját banderiumát fejleszti ki egész zsoldos hadsereggé. Ferdinánd idejében nem a banderium, hanem a zsoldos had játsza a főszerepet. De azért megmaradtak az egyes banderiumok is. A nemesek és mindazok az urak, akik nem voltak banderium kiállítására kötelezve, csapataikat a vármegyei csapatok közé küldték. A főpapoknak a birtokaik után járó hadkötelezettsége megegyezett az urak és nemesek kötelezettségével. A hadi illeték másik fele a dézsma után járt. Az urak és nemesek a főpapok kötelezettségéhez hasonlóan személyesen tartoztak hadbamenni a király, vagy a nádor oldalán s ezenkívül jószágaik nagysága és jobbágyaik száma után meghatározott számú katonát kellett kiállítaniok és felszerelniök. A kötelező számarány sokszor változott, de általában a jobbágyok ötödrészét tartoztak az urak és nemesek kiállítani, vagyis 20 jobbágy után egy lovast. Az összes birodalmi és magyarországi hadak élén a generáliskapitány, a magyarországi hadak fölött pedig a főkapitány állott. A vármegyei csapatok megyénként gyülekeztek s innen a kapitányok elvezették a hadakat oda, ahova rendelve voltak s ahol fölöttük általános hadiszemlét tartottak. A 16. és 17. században a török ellen való harcokban különösen fontos szerepük van a végváraknak. A rendek majdnem minden országgyűlésen szóváteszik a végvárak és véghelyek állapotát s azoknak kijavítását és megerősítését sürgetik. A király sok pénzt költött ezekre a helyekre s sokszor kénytelen volt örökségi jövedelmeiből is áldozni. A hadsereg, illetőleg a véghelyek számára szállított élelmiszerek árát megsabták, nehogy az eladók a katonaságot megzsarolhassák. A hadi büntetőtörvények szigorúak voltak, de ennek ellenére a rend és fegyelem igen laza volt a hadseregben. Majdnem minden országgyűlés panaszkodik a zsoldosok garázdálkodásai és erőszakosságai miatt. A katonáktól okozott károkat megtérítették. — Az osztrák tartományokkal personalis unioban voltunk. Ausztria, Csehország, Morvaország, Szilézia stb. rendei a magyar országgyűlések idején több-

ször értekeztek a magyar rendekkel háborús ügyekben. Németországgal állandó összeköttetésben voltunk. A pápával a régi jó viszonyt tartottuk fenn. Lengyelországgal való viszonyunkat illetőleg kereskedelmi szerződésekről szerzünk tudomást I. Ferdinánd törvényeiben. A török szultán udvarában magyar ügyvivő volt, aki ott Magyarország és a király érdekeit képviselte.

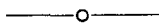
Adó- és pénzügy. — A király jövedelme két részre oszlott, rendes és rendkívüli jövedelemre. Rendes jövedelmek a királyi fekvőbirtokok, harmincad, bányászat, pénzverés, só, birság és más illetékek. A rendkívüli jövedelmet a rendektől megajánlott adópénz képezte. Ilyen rendkívüli adó kettő volt: a kamara haszná (lucrum camerae) és a rovásadó (dica). Az adó megszavazása az országgyűlés hatáskörébe tartozott. Ferdinánd pénzügyi rendszerében különösen a rovásadó lép előtérbe, amelyet a rendek majdnem minden országgyűlésen megszavaznak s így a rovásadó majdnem rendes jövedelemmé változik át. Ferdinánd uralkodása alatt a régebbi 1 frt.-os adó némi változástól eltekintve 2 frt.-ra emelkedik. A kamaranyereséggel szemben kezdi elveszteni jelentőségét s ha megszavazták is, rendszerint beleszámították a megszavazott rovásadóba. Állandó adózó a jobbágy volt. Az adót jobbágyportánként szedték. A török hódoltság alatt élő jobbágyok a török szultánnak is, meg a magyar királynak is adóztak, de csak a megajánlott adó felét fizették. Ferdinánd korában különben nem maradt adózatlan egy társadalmi réteg sem. Néhányszor az egyháziak és nemesek is fizették a rovásadót. A kiváltságos osztály adóját fejadónak, a városok adóját censusnak, az alsóbb papságét pedig jövedelmi adónak nevezhetjük. Más jellegű adó a hányad-adó, amelyet a földesurak, egyháziak, nemesek és a városok polgárai fizettek ingóságaik, illetőleg bizonyos jövedelmeik után. Ilyen a tizedadó, ötvenedadó, hatvanadadó. A hányad-adó nem vált be s néhány kísérletezés után meg is szűnt. A megszavazott adót az adókirovók (dicatores) hajtották be s a kir. kamarának szolgáltatták be. Az adót rendszerint évi két részletben szedték. Az adózásra vonatkozó törvények szigorúak voltak, de mégsem volt erejük. — A bányászat és pénzverés jövedelme is tekintélyes hasznot hozott a királynak, így a körmöci arany- és ezüstabánya, továbbá a besztercebányai és

erdélyi rézbánya és a máramarosi sóbánya. A magyar pénz értéke I. Ferdinánd uralkodása alatt folytonosan csökkent s hiába igyekeztek a király és a rendek pénzünk értékét növelni. Különösen eltérjedt volt a tallér, dénár, forint és garas használata. A harmincad, vagy határvám a király egyik legtöbbet hozó jövedelme volt. A határvámokon az árú harmincad részét szedték a vámosok s a vámot a király kamarájába szolgáltatták. A király, főpapok, főurak és nemesek fel voltak mentve a vám alól. A harmincadosok nem voltak kedvelt személyek és sokszor megtörtént, hogy fegyveresen támadtak rájuk.

Kereskedelem. — A törvényekből Ausztria, Morvaország és Lengyelország felé való kereskedelemről szerzünk tudomást. Egyidőben a lengyel király a lengyel kereskedőket eltiltotta attól, hogy Magyarországra árúkat hozhassanak. A máramarosi só szabad volt kivinni az országból, de az erdélyi só csak a határokig szállíthatták. A kereskedőknek szabad járás-kelés volt biztosítva, csak meg kellett fizetniök a törvényes és szokásos vámokat. De a kereskedelmet erősen megbénította a vagyon- és közbiztonság hiánya.

Bíráskodás, a kor jellemzése. — A legalsóbb törvénykezési fórum a földesúri bíróság, a következő a vármegyei törvényszék, amelyet minden vármegye székhelyén tartottak. Tagjai az ispánok, alispánok, szolgabírák és esküdt nemesek. A vármegyei törvényszék tulajdonképpen a nem nemesek bírósági közege volt. Ezeken kívül a királyi tábla és a helytartói törvényszék szolgáltaták az igazságot. Mindkét törvényszék bírait az ország rendes bíráinak nevezték. A rendes bírák a nádor, országbíró és a kancellár. A királyi tábla tagjai kívülük még a táblabírák, vagy ülnökök, a főjegyzők, vagy más elnevezéssel ítélőmesterek. A királyi táblából fejlődött ki az oktávás törvényszék. Ez ítélkezett a vármegyei törvényszékektől feljebbvitelt perekben, a kisebb hatalmaskodások eseteiben, leánynegyedekről perekben stb. A nádori, illetőleg a helytartói törvényszék elnöke a nádor, illetőleg a helytartó (1542-től a nádori helytartó) voltak. A nádori, illetőleg a helytartói törvényszék elé kerültek a feljebbviteli ügyek, a királyi táblától elhalasztott perek. Hatáskörébe tartozott a nagyobb hatalmaskodás öt esete, a zálogjogok, hitbérek és jegyajándékok tárgyában indított perek stb. Az 1548. o. gy. az országot törvényke-

zés céljából két részre osztotta. Mindkét rész törvénykezési székhelye Pozsony volt. Ferdinánd uralkodása vége felé az országot a törvénykezés székhelye tekintetében is két részre osztotta, azáltal, hogy a felsőbb vármegyék számára Kassát jelölte ki a törvényszék helyének, később Lőcsét, majd Eperjest. Az oktávás és helytartói törvényszékek bíráskodási időtartama nem volt állandó. A legszokottabb volt a 40 napi időtartam. A megidézést a hiteles helyi megbízottak végezték. A bizonyítás tanukkal, oklevelekkel, vagy esküvel történt. A peres feleket ügyvédek védték. Az ítéletek végrehajtói a hiteleshelyek bizonyásgtevői és a királyi emberek voltak. Mellettük mint karhatalam a főkapitány, vagy kapitányok szerepeltek. I. Ferdinánd uralkodása alatt a magántulajdon sérthetetlensége minduntalan csorbát szenvedett, mert a jogrend és közbiztonság gyenge alapokon nyugodott. Az ellenkirályok egymás adományozását semmisnek jelentették ki s ez okozta a vagyonjog ellen elkövetett sok erőszakosságot és a javak bírásában való állandó bizonytalanságot. De János halála után is gyakoriak voltak a birtokrablások és más hatalmaskodások. A birtokpereket az oktávás és helytartói törvényszékek bírálták el. A törvényeken vallásos hang vonul végig, de ezzel ellentétben van a törvények tartalma. A kor főbűne az önzés és kapzsiság. A rablások, fosztogatások nagy mértékben elharapóztak; a bűn nő, mint a dudva. A sok nincstelen és a hatalmaskodó úr mind a rend ellen törnek. A nyomor és a túlságos hatalom veszélyeztetik a vagyon- és közbiztonságot.

4. Málnási Ödön: Közgazdasági és társadalmi állapotok Rómában a köztársaság bukása előtt.

Szerző a görög-római történelem kulmináns korát keresve, ezen időt a római köztársaság bukását megelőző században látja és ezen okból veszi vizsgálat alá a római köztársaság utolsó századának közgazdasági és társadalmi viszonyait.

A források közül felhasználja Cicero, Caesar, Sallustius, Nepos, Livius, Velleius, Josephus Flavius, Plutarchos, Tacitus, Suetonius, Gajus és Eutropius műveit, de ezeken kívül gyak-